

УДК 316.7

Ю.Андрієвська

ПРИВАТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ ТА ГЕНЕЗА

Стаття присвячена обґрунтуванню потреби в комплексному вивченні приватності як соціального феномену, що є парним до публічності, але залишається практично недослідженим. Авторка характеризує сучасний стан розробленості теми приватності. У статті визначені пріоритетні напрями соціологічного дослідження феномену на різних рівнях соціальної реальності, а також здійснена спроба окреслити ключові категорії, необхідні для концептуалізації приватності: суб'єкт, дія, взаємодія, інформація. Запропоновано класифікацію умов, за яких ситуації взаємодій маркуються як приватні, а також окреслено складові процесу соціального конструювання приватності.

Keywords: *privacy, subject, interaction, information, the social construction.*

Ключові слова: *приватність, суб'єкт, взаємодія, інформація, соціальне конструювання.*

Ключевые слова: *приватность, субъект, взаимодействие, информация, социальное конструирование.*

Феномен приватності мало представлений у соціологічному теоретизуванні, хоча є парним до феномену публічності. Континуум “приватність-публічність” дає можливість маркувати частини соціального простору з погляду їх “закритості – відкритості”, належності до спільного або індивідуального контекстів. Причому межі між публічним і приватним рухливі, ті чи інші практики можуть переходити з однієї зони реальності до іншої. Проте зазначений континуум досліджений нерівномірно, публічність як характеристика відкритої частини просто-

ру, осмислена в соціологічній науці краще за приватність. Цей феномен вивчали такі автори, як: Ю.Габермас, Р.Сеннет, Х.Арендт, Н.Еліас, Дж.Вейнтрауб, Дж.Джекобс, Г.Тард, Ф.Ар'ес, І.Гофман, Д.Дьюї, У.Ліпман, Д.Роулс, С.Бенхабіб, Г.Маркузе, Ж.Еллюль, Н.Фрезер, О.Негре, О.Клюге, М.Спенсер, М.Фуко, М.Хоркхаймер, Э.Ноелл-Нойман, Ж.Бодріяр, П.Бурдьє, Н.Луман, Ж.Ф.Ліотар та ін. Публічність детально проаналізована крізь призму різних соціальних сфер та відносин: політичної, економічної, правової, владно-управлінської, гендерної, особистісної, віртуальної та інших. Більшість дослідників публічності базували свої дослідження на установці про “опублічнення приватності”, і лише одиниці, як наприклад, Р.Сеннет та Ф.Ар'ес, відзначають появу зворотного процесу “приватизації публічності”, коли деякі прояви життя відходять у тінь приватного життя, а часом взагалі саму публічність можна описати поняттями приватності [1].

Феномен приватності позначає закриті зони соціальної реальності, що ускладнює його дослідження. Насамперед увагу науковців привертає трансформація простору приватності. Проблеми окреслення та визначення феномену приватності тим чи іншим чином у своїх роботах торкаються такі дослідники, як Р. Сеннет, А.Етціоні, Е.Гіденс, У.Бек, З.Бауман, А.Шюц, Ф.Ар'ес, Л.Іонін. У вітчизняній соціології Л.Сохань розкриває тему приватного життя та його стилів з позиції особистості [2]. Л.Малес акцентує увагу на приватності в сучасному українському суспільстві, де іде складний і суперечливий процес становлення нових меж приватності, спричинений розпадом радянської системи, що відкидала та ігнорувала все приватне [3]. Е.Ходус розглядає взаємодію та співіснування приватного й публічного, а також актуальні соціальні процеси, які можна загалом класифікувати як “поринання у приватність” та їх вплив на публічне суспільство [4]. З соціально-філософських позицій значення приватності для людини аналізує Л.Слободняк. З аналогічних позицій російська дослідниця Г.Галанова займається процесами естетизації

та наділення цінністю приватного життя. Російські дослідниці Ю. Шкудунова та С. Барсукова розглядають діалектику приватних та публічних відносин у політичному ракурсі. Проте більшість дослідників радше торкається теми приватності, оскільки у своїх працях досліджує інші питання, а поняття “приватність” слугує лише сходинкою для авторських умовиводів [5], або розкривається під специфічним і вузькоспеціалізованим кутом зору [6]. Лише окремі компоненти соціального простору, що належать до зони приватності, висвітлені достатньо широко як у соціології, так і в інших гуманітарних науках, наприклад сексуальне життя. Інші компоненти, такі як приватна власність та приватні інтереси, стали об’єктами правової та економічної науки.

Нерівномірність дослідження приватності порівняно з публічністю, епізодична й часткова висвітленість характеристик цього феномену, потребують його цілісного осмислення як необхідного кроку на шляху створення адекватної наукової картини соціальної реальності. Цьому також сприяє накопичений теоретичний матеріал у різних соціогуманітарних науках, який має бути узагальнений у ході комплексного дослідження феномену приватності та визначення його ролі в процесі конструювання соціальної реальності.

Подальший дискурс понять “приватність – публічність” неможливий без осмислення сутності феномену приватності, з’ясування його функціональної ролі (як явної, так і латентної) у структуруванні соціальної реальності, а також історичної генези простору приватного.

Поняття “приватність” застосовується у праві, економіці, філософії, соціології, що підкреслює різноманітність проявів та втілень цього феномену. Саму цю різноманітність, а часом і протилежність (на перший погляд) проявів можна вважати сутнісною ознакою явища. Зовсім різні ситуації, взаємодії та обставини в межах різних наук типізуються як “приватні”. Є певна точка відліку, починаючи з якої зі спільного для теоретичного і буденного

словників світу значень виділяється наукове поняття та об'єктивує суб'єктивні відчуття акторів соціальної дії, впорядковуючи соціальний простір та ієрархізуючи його в системі координат: твоє–моє, приватне–публічне, відоме–таємне, особисте–громадське та ін. Тому існує потреба у вивченні причин та процесів зародження, розвитку та зникнення феномену приватності у різних ситуаціях соціальних взаємодій. Тобто необхідним є дослідження того спільного, що об'єднує всі соціальні взаємодії, що можуть бути класифіковані як приватне право, приватні інтереси, приватне життя, приватний простір і т.д. Крім того, варто поміж іншим розглянути і розбіжності, що закладені у природі різних форм феномену приватності, виділяючи відтінки цього явища та ситуативний (одноразовий) або родовий (властивий усім втіленням конкретного типу) колорит.

Попередньо можна окреслити низку ключових категорій, у яких має відбуватися концептуалізація феномену приватності. Це насамперед категорія *суб'єкта* як її носія та творця. Суб'єктами приватності можуть виступати як окремі індивіди, так і групи: як малі (сім'я), так і великі.

Невід'ємними від категорії суб'єкта є категорії *дії* (*акта, взаємодії*). Дія маркується як приватна, якщо вона здійснюється обмеженим колом осіб за їх спільною домовленістю (чи без такої) у момент власне своєї реалізації.

Наступною важливою категорією, дотичною до категорій суб'єкта та дії (взаємодії), є *інформація* про дію у формі ідеї, замислу чи відомостей про сам процес дії, її учасників і т.д. Тобто, врешті-решт, приватність зводиться до оперування інформацією.

Можна зробити висновок про те, що *приватність – це та властивість, якої за волею соціальних акторів набуває інформація, що стосується їхніх інтересів.*

Складність дослідження феномену приватності полягає в особливості його соціального конструювання: у його тимчасовості, відносності, ситуативності та суб'єктивності.

У певний період деякі соціальні відносини позначаються як приватні, а в інший – включаються до публічного дискурсу (табу на публічне обговорення сексуальності змінилось активною експлуатацією цієї теми). Крім того, феномен приватності відносний стосовно позиції того, хто оцінює ситуацію, тому що окремі соціальні актори можуть вважати деякі аспекти свого життя приватними, але, наприклад, державні органи можуть втручатися в ці аспекти життя, тому що вони уповноважені застосовувати до них юридичні санкції: наприклад, обшук будинку, вивчення доходів громадян та повноти сплати податків. Індивідуальні суб'єкти претендують на приватність, але ця уявна, а іноді й реальна юридична приватність може порушуватися з метою захисту інтересів суб'єктів вищого рівня, наприклад держави як цілісного соціального організму.

З метою визначення потенційно цікавих для соціології напрямів дослідження феномену приватності доцільно звернутися до схеми рівнів соціального аналізу, запропонованої Дж. Рітцером [7], згідно з якою наукові розвідки набувають визначеного і структурованого вигляду у чотирьох площинах, у кожній з яких можливе застосування логіки розгляду явища приватності за принципом – сутність, функція, генеза.

На мікросуб'єктивному рівні дослідження має бути спрямоване на те, як приватність конструюється суб'єктом, як вона відображається в його переживаннях та в його особистій поведінці. Зміст приватності на цьому рівні визначається внутрішніми установками, суб'єктивним сприйняттям певної частини реальності (як власної, так і інших людей) як недоторканної. Функціональний аналіз має бути спрямований на з'ясування того, чому і навіщо індивід конструює приватність (за звичкою, за власною ініціативою, через психологічну потребу й т.д.), а також яку роль вона відіграє в його особистому житті. Генеза приватності передбачає дослідження того, як змінюються межі та форми вияву приватності з віком індивіда, зі зміною його соціального статусу (щось він свідомо починає

приховувати від оточуючих, а щось, навпаки, демонструвати публічно). Лише на рівні суб'єкта можна дослідити причини трансформації форм феномену, відстежити зміни установок і шаблонів створення ситуації приватності.

Крім того, на цьому рівні можна дослідити особистісно-біографічні та соціальні параметри, що визначають межі приватності різних соціальних суб'єктів, наприклад, у площині публічні особи – пересічні люди. Предметом дослідження мають стати механізми конструювання приватності, які запускають процеси “оприватнення”, або навпаки, ігнорування суб'єктами меж приватності. Хоча за формою приватність є суто суб'єктивним явищем, у соціологічному контексті можна говорити про певні спільні для членів різних груп показники (наприклад, ставлення до розповсюдження інформації інтимного характеру).

Важливим теоретичним питанням є осмислення того, *чи може існувати приватність відірвано від суб'єктів, що її конструюють, і стосовно ідеалізованих категорій?* Публічне обговорення узагальненого соціального досвіду у формі знань, навіть про суто інтимні сторони життя (наприклад, лекція про сексуальні девіації), не стосується феномену приватності. Тому що приватність – це завжди те, що індивідуалізоване, прив'язане до свого суб'єкта, яким може бути як окрема особистість, так і група. Коли індивідуальні досвіди приватності типізуються, накопичуються, то власне їх приватна належність анулюється, тому що знання та інформація стають спільними та відносно доступними для інших у даному соціальному колі.

В цьому ракурсі має бути розглянуте співвідношення приватності та *анонімності*. З одного боку, зі зростанням анонімності вихідної інформації та знеособленням її, приватність як феномен зникає, тому що перестає існувати прив'язка до суб'єкта. Але якщо заглибитися у природу поняття анонімності, яке так само, як і приватність, по-

в'язане з таємницею, то можна знайти ряд їх спільних ознак: приховування деякої інформації, уникання проникнення в особисті дані, приховування суспільно-осуджуваних вчинків, прагнення до визволення з-під гніту авторитетів та суспільної думки.

До мікрооб'єктивного рівня аналізу мають бути віднесені ті ситуації дії, взаємодії та моделі поведінки, в яких формується феномен приватності, який сприймається, типізується учасниками і стає підставою для відтворення подібних шаблонів поведінки в особистій практиці.

Суб'єктові, виключеному з соціальної взаємодії, немає потреби конструювати свою приватність, тому що за таких умов ніхто і не зазіхає на його особисте. Можна припустити, що *приватність виникає лише в ситуації соціальної взаємодії*, або коли така ситуація мається на увазі [8]. Тільки в ході взаємодії двох і більше суб'єктів, якщо вони присутні тут-і-зараз або припускають уявно таку присутність у процесі комунікації, обміну інформацією та іншими ресурсами, кожен з учасників бере участь у конструюванні приватності та визначенні її меж. Приватність конструюється учасниками взаємодії як багаторівневий феномен, адже на макрорівні існує їх спільна відстроненість від інших, а в той же час, у цій хмаринці приватності, що їх охоплює, кожний з учасників формує свою власну приватність, оберігаючи деяку інформацію від інших, розмежовуючи – те, що Я кажу Іншому і те, що Я Іншому говорити не хочу.

Дослідження приватності на цьому рівні зосереджено на власне комунікації, соціальній взаємодії, що є підставою та полем конструювання приватності. На рівні взаємодії має розглядатися і функціональна сторона феномену: функції, що виконує приватність на міжсуб'єктному щаблі; роль, яку вона відіграє у відносинах між суб'єктами (сприяє чи заважає досягненню результатів комунікації), тощо. Генеза феномену на цьому рівні представлена трансформаціями форм приватності у процесі взаємодії суб'єктів, а також після неї. Наприклад, можна дослідити, чи

зберігаються її межі, що намічені учасниками, після закінчення безпосередніх взаємодій; на якій основі виникає спільне конструювання приватності між суб'єктами–учасниками взаємодії (на основі консенсусу, конфлікту чи одночасно можуть існувати декілька причин); яку роль у конструюванні приватності відіграє конфлікт інтересів; як довго і за яких умов продовжує існувати приватність, що була сконструйована в певний проміжок часу між конкретними суб'єктами; чи більше поважається приватність між близькими людьми, ніж між незнайомими, і т.д. На цьому ж рівні увага має бути звернена на санкції, що легалізовані в даному суспільстві для застосування щодо порушників меж приватності.

Макросуб'єктивний рівень стосується тих взірців, що несе в собі культура, норм та цінностей, на основі яких будується суб'єктивна поведінка окремих членів суспільства. Вони існують незалежно від волі суб'єктів, але водночас у процесі соціалізації вкорінюються у суб'єктивний світ особистості, стають способами орієнтації суб'єктів у соціальному просторі, задають характер та особливості приватності, що конструюється окремим індивідом у тих чи інших життєвих ситуаціях. Сутність феномену приватності на цьому рівні розкривається через ті образи, приклади, шаблони поведінки, речі фізичного світу, що є частиною даної культури і несуть у собі відповідне смислове навантаження, даючи зрозуміти індивідам, що мається на увазі під приватним, а що – під публічним. Тобто предметом дослідження стає саме втілення приватності, закріплення її в соціальній пам'яті, визначення того, якими саме засобами, через які образи у індивідів формується образ приватного. Функціональне дослідження приватності на цьому рівні передбачає вивчення її ролі у забезпеченні реалізації функцій культури. Зокрема, функція диференціації реалізується через встановлення кордонів та розділення оточуючого світу на чуже–своє, на приватне та публічне; захисна функція доповнює попередню, запроваджуючи механізми захисту від зазіхань на цінності

та норми особистості (через права людини, в яких інституалізувалося право на захист приватного життя); функція інтеграції здійснюється шляхом включення установок певної культури до структури світосприйняття, отже, будь-яка суб'єктивна приватність – елемент певної культурної системи і т.д.

Особливо цікавим для дослідження на цьому рівні має стати генеза цінностей, норм та засобів культури, що окреслюють феномен приватності. Йдеться про трансформації культурного маркування того, через що індивідами пізнається власна приватність та приватність оточуючих (наприклад, закритість від публіки стосунків сексуального характеру перетворюється на відкритість, що часом набуває форм демонстрації, натомість смерть, як явище спочатку публічне, відходить поступово в тінь приватності [9]). Такі трансформації фіксуються не лише в нормах і цінностях, а навіть у мові. Маємо, наприклад, історичні зміни деяких понять, що визначають позицію людини в площині приватність – публічність (наприклад, поняття “публічна жінка” вже не несе в собі наразі непристойного підтексту).

Феномен приватності дуже тісно переплітається з поняттям *таємниці*. Ці явища перехрещуються на моменті приховування чогось від інших. Іноді до сфери приватного, так само як і до сфери таємного, належать дії, що є підпільними або незаконними. Але ключове розходження та навіть протилежність цих двох явищ полягає в тому, що таємниця також може характеризуватися як неясна, туманна, не зовсім усвідомлена, незбагненна, тоді як приватність свідомо конструюється суб'єктом, який чітко розуміє, чому певну інформацію хоче зробити недосяжною для інших. Приватність у цьому разі виступає як волевиявлення суб'єкта, оформлене усвідомленим докладанням його інтелектуальних та фізичних зусиль, а таємниця може як конструюватися свідомо, так бути і властивістю навколишнього середовища та його об'єктів.

Макрооб’єктивний рівень. На макрооб’єктивному рівні може бути здійснено дослідження функціонування приватності у різних сферах суспільства. Наприклад, приватність тісно пов’язана у соціально-історичному плані з *економікою*, тому що становлення економічних відносин, соціального розподілу благ, праця та її результати запустили становлення, розширення та мовне, символічне й юридичне оформлення цього феномену [6].

Приватність пов’язана з *нерівністю* людей у різноманітних аспектах. Поняття “мoje, приватне” виникло у первісної людини через відмінність у внеску кожного в спільну справу виживання. Бажання добути ресурси та отримані результати докладання праці зробити приватними і доступними не для всіх, а лише для членів, наприклад, своєї сім’ї, групи, племені, сягає корінням природного інстинкту забезпечення виживання свого власного роду. Таким чином, фундаментом феномену приватності виступає захист суб’єктами власних прав на результати своєї праці, реалізації талантів, навичок, знань, завдатків. Інформаційне суспільство зробило інформацію товаром та ресурсом [10]. Приватність своєю чергою спрямована на захист інформації, а отже, інформаційне суспільство у певному сенсі є суспільством приватностей, у якому різні суб’єкти експлуатують публічність у своїх приватних інтересах.

Предметом приватності можуть стати і стають різні соціальні відносини. Традиційно приватними вважаються сексуальні стосунки, духовний, внутрішній світ, інтереси та ідеї, плани; власність і результати докладання праці; вільний час та дозвілля. Але діапазон охоплення приватністю соціальних відносин може розширюватися, а може звужуватися. Для того, щоб краще уявляти причини мінливості меж приватності, вважаємо за доцільне ввести категорію умов, за яких вищезгадані відносини та ситуації маркуються як “приватні”. Ці умови ще мають бути визначені та осмислені, але попередньо, на основі

існуючого, хоча й розрізненого матеріалу, до них можна віднести такі.

Культурно-історичні умови, за яких у даному соціальному колі певні компоненти життя прийнято не висвітлювати публічно, що закладено в традиціях, обрядах та релігійному вченні [1].

Юридично-правові умови, за яких письмово зафіксовані межі приватності для конкретних суб'єктів соціальної взаємодії, умови порушення цих меж та можливі санкції за протиправні втручання у чужу приватність [6].

Договірні умови, за яких дві сторони домовляються і деяку частину своєї взаємодії роблять прихованою від інших [11].

Особистісно-суб'єктивні умови – це ті змінні, що вводяться суб'єктами у взаємодію за власним бажанням або, навпаки, на їх основі суб'єкти ігнорують всі традиції та закони, порушуючи чужу приватність, або виводячи власну в зону публічності.

Функціонування приватності можна уявно подати у вигляді моделі, що схематично описує процес її соціального конструювання. Так, через культуру, норми та цінності суб'єкт отримує інформацію про феномен приватності, ситуації його формування та особливості ставлення до нього. Ця інформація інтеріоризується індивідом, включається до його внутрішнього світу, до систем оцінки та сприйняття, відбувається рефлексія стосовно неї. Потім індивід у своїх діях та взаємодіях конструює приватність разом з іншими суб'єктами (або маючи їх на увазі). Ситуації соціального конструювання приватності не лише відтворюються, а й виходять за попередньо окреслені культурою межі. Виникають нові взірці приватності, які або вписуються у пануючу культурну парадигму, або стають елементом світоглядної субпарадигми, яка на даний час займає другорядні позиції (відтворюється окремими соціальними суб'єктами – індивідами чи групами). Ті конструкти приватності, що, врешті-решт, укорінюються в соціальну практику на рівні всього суспільства, виходять з індивідуальних практик, але згодом стають частиною со-

ціального знання, відкладаються в культурі, нормах та цінностях, які змінюються, мірою накопичення нових, актуальних зразків конструювання приватності, що продукуються у соціальних взаємодіях.

Модель конструювання приватності дає змогу досліджувати цей феномен з будь-якої точки відліку (індивіда, суспільства, соціальної взаємодії), розкриваючи різні аспекти його функціонування. Якщо, наприклад, почати з індивіда, тоді це буде процес інноваційного конструювання приватності, прикладів якого ще немає в культурі, оскільки подібні зразки поведінки масово не були відтворені у суспільстві.

У середині моделі відбувається циркуляція інформації, яка сприяє оперативній координації дій суб'єктів стосовно конструювання приватності, а також поступовій зміні застарілих зразків поведінки. Отже, модель конструювання приватності є динамічною, що значно ускладнює її вивчення. Але можливе дослідження щодо стабільних сутнісних її елементів: культури, цінностей, норм, індивідуальних установок, зразків поведінки, соціальних функцій приватності. Крім того, можливе дослідження і динаміки процесу конструювання приватності у конкретній ситуації в минулому (через пам'ять учасників), теперішньому (методом спостереження, експерименту) і майбутньому (через вивчення очікувань та установок суб'єктів).

На основі проведеного аналізу існуючих наукових джерел можна зробити висновок про те, що існує реальна потреба і можливість дослідження приватності, яке має зосередитися на:

- узагальненні накопиченого теоретичного матеріалу про приватність у ході комплексного дослідження;
- визначенні сутності, функцій та генези феномену приватності на всіх рівнях соціального аналізу;
- вивченні ключових категорій, пов'язаних з приватністю: суб'єкт, взаємодія, інформація, таємниці, анонімність та ін.

Література

1. *Сеннет Р.* Падение публичного человека / Ричард Сеннет; [пер. с англ. О.Исаева, Е.Рудницкая, Вл.Софронов, К.Чухрукидзе]. – М. : Логос, 2002. – 424 с.
2. *Сохань Л. В.* Приватне життя особистості / Р.А.Ануфрієва, Л.В.Сохань // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. – К. : Ін-т соціології НАН України, 1999. – С. 268–286.
3. *Малес Л.В.* Місце приватності в українському суспільстві – буття поміж традиціями / Л.В.Малес // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Х., 2008. – С. 435–439.
4. *Ходус Е.В.* Современное социокультурное пространство в приватно-публичной перспективе: модусы реконфигурации / Е.В.Ходус // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Х., 2008. – С. 431–434.
5. *Арендт Х.* Vita activa, или О деятельной жизни / Х.Арендт; [пер. с нем. и англ. В.В.Бибихина]. – СПб. : Алетейя, 2000. – 437 с.
6. *Резнік В.С.* Легітимація приватної власності як концепт соціологічної теорії / В.С.Резнік. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2010. – 512 с.
7. *Ритцер Дж.* Современные социологические теории / Дж.Ритцер; [пер., с англ. : А.Бойков, А.Лисицына]. – 5-е изд. – СПб. : Питер, 2002. – 688 с.
8. *Вальденфельс Б.* Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого / Б.Вальденфельс; [пер. з нім.]. – К. : ППС, 2002, 2004. – 176 с.
9. *Арьес Ф.* Человек перед лицом смерти / Ф.Арьес; [пер. с фр. под общ. ред. Оболенской С.В.; предисл. Гуревича А.Я.]. – М. : Прогресс–Прогресс-Академия, 1992. – 528 с.
10. *Бауман З.* Индивидуализированное общество / З.Бауман; [пер. с англ. под ред. В.Л.Иноземцева]. – М. : Логос, 2005. – 390 с.
11. *Бергер П.* Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П.Бергер, Т.Лукман; [пер. с англ. Е.Руткевич]. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.